

בן-אשר

מאת

בנימין קלאר

(סוף)

ה. יסודי ההלכה הקראית אצל בן-אשר

סמוך לשנת 765 למנינם — כך מספר לנו מקור קדמון שיש מייחסים אותו לרב סעדיה גאון⁽¹⁾ — נזדמנו לבית-סוהר אחד בבגדאד שני חכמי דת חשובים, אחד יהודי ואחד מוסלם. היהודי, ענן מזרע מלכות בית דוד, היה מעותד למשרת ראש הגולה בבבל, אבל "משום ויתור"⁽²⁾ פריצות שהיה למוד בה וחסרון יראה" לא רצו חכמי הדור לתת את המשרה הכבודה על שכמו וביכרו על פניו את חנניה אחיו אף על פי שהיה קטן ממנו בתורה ובשנים. מיד "נתקנא ענן וכל איש רע ובליעל הנותרים מתרבות צדוק ובייתוס ונתכונן במחלוקת בסתר משום פחד מלכות הדור", והם העמידו את ענן ראש גלות עליהם. הואיל ומשרת ראש הגולה היתה מקבלת אישור וקיום מטעם החליף⁽³⁾, היה בו במינוי החשאי של ענן משום מרידה במלכות, וכשנתגלה הדבר, הושם בבית הסוהר ויצא דינו לתלייה. אבל עצה טובה שנתן לו החכם המוסלמי, חבירו לבית הסוהר, היא שהצילה את ענן ממות. המוסלם שאף אותו אם אין בתורת ישראל מצוות שאפשר לפרשן על שתי דרכים מתחלפות, ומשהשיב לו ענן: "יש ויש!" יעץ לו הישמעאלי שישתדל על ידי מתן שוחד להתקבל לראיון לפני החליף, וכשיעמוד לפניו, יבאר לו שהוא ואחיו לא בעלי דת אחת הם אלא בעלי שתי דתות שונות, כיון ששניהם מפרשים את התורה בדרכים שונות, והואיל והחליף לא מינה את אחיו אלא לראשה של דת אחת, הרי אין בהתנשאותו למשרת ראש גולה על אנשי דת אחרת משום מרידה במלכות. ענן עשה כעצת החכם המוסלמי, וכשעמד לפני החליף, עוד הוסיף ואמר לו: "דת אחי על חשבון ועיבור תקופות, ודתי על ראיית הירח ועיבור האביב", וכיון שגם החליף "היה חשבונו על ראיית הירח והאביב, נמתק לו ונתרצה לו".

מי היה אותו חכם ישמעאלי? סתם המחבר ולא פירש. אבל מקור אחר מגלה לנו את שמו: "דע שענן היה בימי חליפותו של אלמנצור (754—775), והוא היה חבוש בבית האסורים עם אבו חניפה אלנעמאן בן ת'אבת, ומת האמאם הנזכר בשנת ק"ן להג'רה" (= 767)⁽⁴⁾. ומשאנו שומעים את השם הזה, אנו נוטים להאמין שלא רק אותה עצה טובה שמע ענן מפיו, אלא למד ממנו כמה וכמה דברים שהיו אחר כך יסוד ופינה בכל השיטה ההלכית של הקראים. בשמו של אבו חניפה קשורה אחת המלחמות העזות והקשות ביותר בקרב חכמי המשפט של האסלאם, מלחמה שהתחילה בראשית המאה השנייה להג'רה ונמשכה כמה מאות שנים⁽⁵⁾. המקורות החוקיים למשפט האסלאם הם הקראן, ובדברים

(1) ל"ק לפינסקר עמ' 103, ועיי"ש עמ' 98.

(2) = ייתור, ריבוי, ועיין פיוטי יניי הוצ' וולאי עמ' XVII.

(3) עיין פוטנאנסקי Babil. Geonim עמ' 37 ואילך.

(4) "אעלם אן ענן כאן פי זמאן ב'לאפה אלמנצור וחבס מע אבי חניפה אלנעמאן בן ת'אבת ומאת אלמאם אלמד'כור פי סנה ק"ג ללהג'רה" (דברי קראי עלום-שם, נתפרסמו ראשונה על ידי הרכבי במכ"ע ווסחוד גל' פברואר 1898 עמ' 9 וחזרו ונדפסו על ידי מאן Texts and Studies ח"ב עמ' 108). ועיין מש"כ הרכבי ביאהרבוך הברליני ב' 109 ואילך.

(5) עיין מש"כ על כך גולדציהר Zahiriten עמ' 3 ועמ' 6 ואילך, Muh. Studien ח"ב עמ' 75 ואילך.

שלא נזכר דינם בקראן, החדית', היינו סיפוריהם של עוזריו ומקורביו של מחמד על מנהגיו והכרעותיו במקרים מסויימים. אבל קראן וחדית' שניהם יחד הורתם ולידתם בחג'אז והמושגים המשפטיים שבשניהם הולמים רק את תנאי החיים הפרימיטיביים שבאותה ארץ. משכבשו המוסלמים ארצות בעלות תרבות ישנה ומפותחה, שעמדו עד אז תחת שלטונם והנהלתם של הביצנטיים והפרסים, לא הספיקו מוסדות-המשפט של הקראן והחדית' לתנאים החדשים והיה צורך להרחיבם ולסגלם לאורח החיים שבארצות הכיבוש. כאן הפכו המנצחים מנוצחים והכובשים נכבשים. ברובם של משרדי ההנהלה והשיפוט שבארצות הכיבוש נשארו הפקידים הישנים על כנם, שאמנם היו מצווים לשפוט לפי הקראן, אבל שלא במתכוין ובמתכוין הוסיפו להשתמש בעקרונות משפטיים שהיו רגילים בהם לפני הכיבוש, ורק למען שוות להם צורה מוסלמית הלבישו את היסודות הזרים האלה צורה של חדית' והמציאו להם "שלישלת קבלה" מזויפת. אולם ברבות הימים נאלצו השופטים לתור להם מפלט במקורות מפוקפקים ומזויפים, והיו בהם שדרשו בגלוי זכות הכרעה לדעתו המשפטית החפשית ("ראי") של השופט, המבוססת על ראיות עיניו ועיון שכלו והבנתו הוא בקראן ובחדית'. וכך עמדו זו מול זו שתי מפרגות: "אצחאב אלראי והם אהל אלעראק, הם אצחאב אבי חניפה אלנעמאן בן ת'אבת" 6), "בעלי הדעה", חסידיו של אבו חניפה, ובעיקרם חכמי המשפט שבעראק, ששם גברו ההשפעות הפרסיות (גם אבו חניפה היה ממוצא פרסי), ובעלי החדית' שקינאו למסורת, וברובם חכמי הדת שבחג'אז.

אמנם גם "בעלי הדעה" נאמנים הם לקראן ומסורת, אבל הם תובעים זכות לעיון השכלי ללמוד במקורות המקודשים הללו סתום מן המפורש, להקיש מדין לדיון ולהבין דבר מתוך דבר על פי חוקי-המחשבה האוטונומיים של השכל האנושי. "השכל, השכל" (בו היעזר) כל אימת שיהא לך מגמגם בדבר שלא הגיעה בו לידך (הוראה מפורשת מתוך) ספר אלה ומסורת נביאו. למד דרכי ההשוואה והדימוי והקש בין הדברים, ואחר כך תן דעתך על מה שהוא אהוב ביותר בעיני אלה ונביאו וקרוב ביותר אל האמת" 7). חקירה ודרישה זו בכתבים המקודשים על פי דרכי ההיקש השכלי נקראת "אג'תהאד" (השתדלות) 8) שעליו מצווה כל חכם וחכם לעצמו. אסור לו לסמוך על מה שהעלה חכם אחר בחקירתו (הסתמכות כזאת נקראת "תקליד", מצות אנשים מלומדה) 9), אלא הוא צריך לעיין בעצמו במקורות ולשקול בדעתו על פי חוקי ההגיון, ואין לו לדיין אלא מה שענינו רואות. המלה "קיאס" (היקש, אנאלוגיה) היתה "שבולת" במלחמת בעלי הראי ובעלי החדית', ובפולמוס הספרותי הער שנתלקח כתבו אלה ספרים בקיום ההיקש ("כתאב את'באת אלקיאס") וחיברו אלה ספרים בביטול ההיקש ("כתאב אבטאל אלקיאס") 10). בסופו של דבר נתיישבה המחלוקת בפשרה של "טוב אשר תאחזו בזה וגם מזה אל תנח את ירך", והוסכם על ארבעה מקורות לקביעת החוק: "דע שרשי ההשתדלות ועמודיו הם ארבעה: הקראן, המסורת, הסכמת הכלל וההיקש" 11), ולא נחלקו אלא במידת החשיבות שמייחסים לכל אחד ואחד מהם.

משכפר ענן בתורה שבעל פה, עמד אף הוא לפני בעיא דומה לו של חכמי האסלאם. ברוב המצוות לא נאמרו בתורה אלא ראשי דברים בלבד, ואילו פרטי עשייתן לא נתפרשו. התורה אוסרת למשל "כל מלאכה" בשבת (שמות כ' י'), אבל אינה אומרת דבר וחצי דבר על מהותן ומניינן של המלאכות האסורות. וכפי ששואל רס"ג ב"אשא משלי":

(6) שהרסאני הוצ' Cureton עמ' 161.

(7) מימרא מיוחסת לאלאשערי, הובאה על ידי גולדציהר Zahiriten עמ' 6.

(8) גולדציהר ZDMG נ"ג 649: Juynboll, Handbuch עמ' 33. (9) Juynboll שם עמ' 34.

(10) גולדציהר Zahiriten עמ' 11 ועמ' 35. (11) שהרסאני עמ' 153.

ברור המעשר אחד מעשרה / אבל התרומה מפמה נמסרה / המובאת אל-הגדרת הגינה?
גרגרים פמה הוא הפרט / האחת מאלה חקוקה בחרט / או במקרא צפונה?
דבק ציצית מאין ידענו היות / פמה חוטים וכמה חליות / אם-עשרה אם-שמונה...?
טרפי לקט פמה שבלים / ופאת השדה מפמה בחבלים / ושכחה אשר לעני למנה? (12)

מלבד זה יש דברים שמי שחי באוירה מוסלמית לא היה יכול לתאר לעצמו שום דת בלעדיו, כגון מצות תפילה כמה פעמים ביום, והיא לא נזכרה בתורה כל עיקר (13). כדי להרחיב את מקורות ההלכה היה ענן אנוס קודם כל להרחיב את המושג של תורה שבכתב על כל עשרים וארבעה כתבי הקודש. על דעת היהדות הרבנית אין תורה שבכתב אלא חמשת חומשי תורה בלבד, ואילו נביאים וכתובים רק בגדר "קבלה" הם (14). וכבר גדול הוא: "דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינו", היינו שאין למדין במידות שהתורה נדרשת בהן מנביאים וכתובים (15). אבל מצודתו של ענן ב"ספר המצוות" שלו פרוסה על כל התנ"ך. הוא מחייב למשל בקריאת התורה בציבור ברכה לפניה ולאחריה, והוא למד דבר זה מגזירה שוה: נאמרה אכילה בברכות הנהנין: ואכלת ושבעת וברכת (דברים ח' י'), ונאמרה אכילה בקריאת מגילה: אכל את המגלה הזאת (יחזקאל ג' א'), מה להלן חייב ברכה לפניה ולאחריה, בתחילת אכילה ובסוף שביעה, אף כאן חייב ברכה לפניה ולאחריה. ומנין שאותה מגילה שנאמרה ביחזקאל הכוונה בה לקריאת התורה? נאמר באותה מגילה: ותהי בפי כדבש למתוק (יחזקאל ג' ג'), ונאמר על התורה: ומתוקים מדבש ונפת צופים (תהלים י"ט י"א), הרי שהמגילה האמורה ביחזקאל "על-אוריתא קאים" (16). ובדרך דומה לזו עונה ענן גם על שאלת "כמה חוטים וכמה חליות" בציצית: "ציצית שאמר הכתוב איך צריכים אנחנו לעשותה? צריכים אנחנו לקשור אותה כשרשרת, שנאמר בציצית (דברים כ"ב י"ב) גדילים תעשה לה, וגדילים דומים לקשרו, שנאמר (מלכים א' ז' י"ז) גדילים מעשה שרשרות. וחוטי הציצית אנו כורכים אותם על שלשה וגדיל של ציצית אנו גודלים אותו על שלשה... שנאמר (שמות כ"ח י"ד) ושתי שרשרת וגו' מעשה עבת, ועבות חבל הוא, שנאמר (שופטים ט"ו י"ג) ויאסרוהו בשנים עבותים, וכל חבל על שלשה נפתל הוא וכו' וכו' (17). מכאן אנו למדים גם כן שלדעת הקראים לא רק חלק החוקים והמצוות שבמקרא משמש מקור להלכה, אלא גם החלק הסיפורי שבו, כמעשה שמשון וכתיאור מקדש שלמה, ובפירוש שמענו לבנימין נהאונדי שמנה בספר בראשית מאתים ושתים מצוות (18).

פעולה זו של חקירה ודרישה בכל כתבי הקודש על פי מידות הדימוי וההיקש לשם קביעת פרטי עשייתן של מצוות קורא לה ענן בשם "חיפוש", ומפורסם פתגמו: "חפישו באורייתא שפיר" (19). רב סעדיה גאון מספר לנו ש"ענן טען לקיום ההיקש ("את'באת

(12) אלומה א' עמ' 54-55 [קובץ רס"ג הוצ' מוסד הרב קוק עמ' תקכ"ו].

(13) עיין דברי רס"ג אצל קרקסאני הוצ' נימוי עמ' 125, ותירגמתי את הדברים עברית בקובץ רס"ג

הנ"ל עמ' רע"ו. (14) עיין באכר Exeget. Terminologie ח"א עמ' 165 ואילך.

(15) עיין מש"כ פדרבוש באזכרה להרא"י קוק מחלקה ד' עמ' ס"ט ואילך.

(16) זכרון לראשונים להרכבי ח"ח עמ' 17 ואילך.

(17) שם עמ' 8. על ספרי הגביאים כמקור למצוות עיין גם בדברי בעל "חלוק הקראים והרבנים", ל"ק

לפינסקער עמ' 104 ואילך. (18) קרקסאני הוצ' נימוי עמ' 441.

(19) חובא בשם ענן בפירוש תרי עשר ליפת בן עלי (דוקס Beiträge ח"ב עמ' 26), ושאר מקורות

נרשמו על ידי הרכבי חגי" ח"א גל' 7 (אצל גריץ-שפ"ר ח"ד) עמ' 33.

אלקיאס" באמרו שהכתב של שני הלוחות [לא] היה ברור, ואילו בנימין (נהאונדי) הביא ראיה על כך ממאמר הנביא: אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה' (מש"י ב' ד'-ה'), וכבר הזכיר דבר זה גם ענן, ושניהם סבורים שחיפוש זה אחר החכמה שציוונו בו הנביא (=שלמה המלך), פירושו: קביעת מצוות התורה לפי מה שמחייב העיון השכלי²⁰). וכן אומר נסי בן נוח: "והכרת אל עליון ותורתו ושמירת חוקיו ומצוותיו נמצאים בהבין בשכל ובמחשבה בחיפוש התורה והתבונן במקרא כחיפוש על הכסף ברגבי ההרים וכהופיע מטמוני מסתרים, שנאמר אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה וגו'"²¹). וכן אומר סהל בן מצליח על בעלי מקרא שהם "לא עשו תיקון להוליד את העם כחפצם, אבל הם חוקרים ודורשים בתורת משה ע"ה וגם בספרי הנביאים ע"ה וגם רואים בדברי הראשונים. על כן הם אומרים לאחיהם: בני יעקב, למדו ודרשו וחפשו וחקרו ועשו מה שיקום לכם בראייה קיימת ויעמוד בדעתכם"²²). ויפת בן עלי מתחיל את שיריו שהכניס בין פרשה לפרשה בפירושו על התורה, במלה משורש "חפש": חפשו רודפי צדק וכו', חפשו היטב וכו', חפשתי לתור וכו'²³). וכן אומר רס"ג ליריבו ב"אשא משלי": "מה-לך, פתי, להקיש ולחפש?"²⁴). אבל יש שהשתמשו להקשה וחיפוש אלה גם בשם "אג'תהאד" שמצאנוהו אצל המוסלמים. כך מספר סלמון בן ירוחם בפירושו לתהלים על צמיחת הקראות: "ובמלכות הרביעית (=מלכות ישמעאל) נתגלה ענן והעיר לבות האנשים ופתח עיניהם וכו', אח"כ נתגלו אחרי בנימין הקראים והוסיפו גדרים במצות ה' ואח"כ עמדו אנשים ממזרח וממערב והוסיפו ההחזקה בדת והשקידה בחכמה (במקור הערבי: ואלאג'תהאד באעלם)"²⁵). וכן מטיף ישועה בן יהודה ל"השתדלות בשכל בעניינים תורניים"²⁶). וכשרצה ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי לתאר דמותה ולציין תכונתה של הקראות, השתמש הרבה במלה זו: "ואני מבקש ממך עתה שתבאר לי קצת ביאור במה שאצלך בקראים, כי אני רואה אותם משתדלים (במקור, הוצ' הירשפלד עמ' 176: מג'תהדין) בעבודה יותר מהרבנים" (ג' כ"ב); "השתדלות (אג'תהאד) בדברי חובה" (ג' לא—עמ' 182); "הייתי רוצה ששיבוני הקראים תשובה מספקת על זה והדומה לו ואשוב לדעתם ויהיה רצוני להשתדל" (ג' לא—עמ' 184: פאני מחב' פי אלאג'תהאד). ור' יהודה הלוי מביא שם ראיות הרבה שבעניינים של איסור והיתר ומצוות וחובות אין מקום להתחכמות וסברא והקשה ואין לנו אלא להיזקק לקבלה ומסורת. והוא מעמיד שם בפירוש זה מול זה "אנשי הקבלה" ו"אנשי הסברא" (ג' מ"ט—עמ' 199: אלנאקלין ואלקיאסין). והכוונה לרבנים וקראים, עיי"ש ג' נ'.

וכשם שה"אג'תהאד" של המוסלמים מתנגד ל"תקליד", להסתמכות על דעות אחרים, כך גם ה"השתדלות" של הקראים. המשכו של אותו פתגם של ענן: "חפישו באורייתא שפיר", הוא: "ואל תשענו על דעתי"²⁷). וכן אמר דניאל אלקומסי: "ואתם חקרו הדבר

20 מתוך חיבור של רס"ג בתשובה על ההיקש, מובא אצל קרקסאני הוצ' גימיו עמ' 79. בזה נתאשרה השערתו של הירשפלד (JQR י"ח 600) שרס"ג כתב ספר בשם "אבטאל אלקיאס פי אלשראיע אלסמעה" (ביטול החיקש במצוות שמעיות), ועיין מש"כ פונואנסקי JQR n. s. י"ג 395. קרקסאני מרצה שם בהרחבה את תוכן הספר. 21 ל"ק לפינסקר עמ' 9. 22 שם עמ' 34.

23 שם עמ' 181, ועיי"ש עמ' 130; מאן Texts ח"ב עמ' 31.

24 אלוהא א' עמ' 57 [קובץ רס"ג עמ' תקכ"ט]. ולכן יש שקראו הקראים לעצמם בשם "בעלי החיפוש" (דוקס שם עמ' 29), בניגוד לרבניים "אצחאב אלתקליד", ועיין מש"כ פונואנסקי REJ מ"ד 183.

25 ל"ק לפינסקר עמ' כ"א—כ"ב. 26 שם עמ' 23. 27 עיין בעמוד הקודם הערה 19.

בחכמתכם פן תעשו בחכמתי להשען על דעתי, כי כל הנשען בת קליד (המלה הערבית במקור העברי) על אחד ממלמדי גלות ולא יחקור היטב בחכמתו, הוא כעובד עבודה נכריה, וכל העושה מצות אנשים מלומדה לא תורת ה', הוא כעובד עבודה נכריה" (28). וכן באגרת סהל בן מצליח: "ואם יאמר אדם הבור אשר לא ידע מה יעשה, נאמר לו: ...עליו לשמוע דברי החוקרים והדורשים במצוה, ואשר יקרב אליו ויקום בדעתו כי הוא אמת ונכון, יעשה... ולכתו אחרי רבים אינו טוב. גם לא יכשר לו להשען על אחד מהם בלבד, כי עליו חוב ללמוד למען דעת האמת" (29). ההתנגדות לתקליד לובשת כאן צורה של התנגדות להכרעה על פי דעת הרוב, כפי שהיא נהוגה בתלמוד, והקראים סומכים ביטול ההליכה אחרי הרוב על מאמר הכתוב: "ואיך יכשר ללכת בדרך הרבים על כל אודות, והתורה אמרה: לא תהיה אחרי רבים לרעות" (שמות כ"ג ב'). (30). וגם בעל "חלוק הקראים והרבנים" מסתייע באותו פסוק: "והנאנחים והנאנקים מיושבי ירושלים, ומבראשונה מעטים היו הנמצאים בטוב, ואף הרע רבים, על כן מגיד מראשית אחרית הוזהירו בתורתו ואמר: לא תהיה אחרי רבים לרעות" (31). והדסי אמר: "וכתוב ולא תהיה אחרי רבים לרעות, שלא להשען בדעת אחרים, כי אם בדעתך הנכונה" (32). ור' משה בשייצי כתב: "מפני שתלמידי בית הלל היו יותר, נפסקה הלכה כמותם ממאמר אחרי רבים להטות, ולזה רמז שלמה המלך ע"ה: טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן (קהלת ד' י"ג). לזאת אתמה מה ששכחו קרא דכתיב: לא תהיה אחרי רבים לרעות" (33).

עצמאות זו של כל חכם קראי בפירוש התורה ובקביעת מצוותיה הביאה לידי חילוקים וחילופים בין הקראים לבין עצמם עד שקרקסאני קובל: "הקראים שבדור הזה שנפרדו מן הכיתות שהזכרנו, כמעט שלא תמצא שנים מהם מסכימים לאיזה דבר, אלא זה חולק על זה בדבר וזה חולק על זה בדברים" (34). ויפה אמר ר' משה אבן עזרא: "דעותיהם (של הקראים) בעבודה ומרי הן דעות חלושות וסכלות וגם מחולקות זו בזו, כמו שנפרדו בדעותיהם ברוב המצוות מפני שאחזו בדברי מורם ענן שאמר חפשו באורייתא וכו' והם כמו שנאמר (ירמיה ב' כ"ח) מספר עריך היו אליהן ישראל (צ"ל: יהודה)" (35). ולא עוד אלא שכל קראי וקראי יתכן שיהיה חולק גם על עצמו: כשהוא משנה פירושו או דעותיו במשך הזמן, כאשר קרה באמת לדניאל אלקומסי לפי סיפורו של קרקסאני (36). וזה אשר לעג להם רס"ג ב"אשא משלי":

בּוֹעֲרִים מְצוֹת לָהֶם פְּהִיּוֹם יְבִינּוּם / וּמִמַּחֲרֶת תִּטְהַר דַּעְתָּם וּשְׁנוֹם / וּמִמַּחֲרֶת וּמִנְגֵּד

עֵינֵימוּ נִגְרָה

גַּם-מוֹת יָמוּתוּ עַל-אֶחָד הַחֲקִים / וְאֵלּוּ חָיו, שְׁנוּהוּ כְּמֵה פְּרָקִים / בְּדֹאגָה וּבְרִגְזָה (37).

וכן אמר ר' יהודה הלוי: "התורה הוזהירה על תורה אחת ומשפט אחד, והקראים כפי סברתם ירבו התורות כפי סברת כל אחד מהם. ועוד כי האחד לא יעמוד על תורה אחת,

(28) JQR n. s. י"ב 277, והקטעים הם לדניאל אלקומסי, עיין מאן Texts ח"ב 13.

(29) ל"ק לפינסקר עמ' 35.

(30) שם שם. (31) שם עמ' 104.

(32) אשכול הכופר דף ס"ו ע"ד.

(33) מובא מתוך ספרו "מטה אלהים" בספר "דד מרדכי" דף י' ע"א.

(34) הוצ' נימוי עמ' 14.

(35) מתוך "כתאב אלחדיקה" לרמב"ע, מובא על ידי הרכבי חגי ח"א גל' 7 (אצל גריץ—שפ"ר ח"ד)

עמ' 33. ועיין באגרות ר"ע מברטנורא סי' א' קרוב לסופה (אגרות א"י ליערי עמ' 120).

(36) הוצ' נימוי עמ' 4.

(37) תרביץ ג' 388 [קובץ רס"ג עמ' תקי"ב]. ולחרו השני עיין פירושו הנכון של אפשטיין, תרביץ שם עמ' 467.

כי בכל יום תתחדש לו דעת ותוסיף דעתו ויפגע מי ששיבהו בטענה, וצריך שיעתק בהעתקת דעתו⁽³⁸⁾.

וכדרך המוסלמים הגיעו גם הקראים לבסוף לידי קביעת כמה מקורות ראשיים שמהם הם שואבים את הלכותיהם: "מה שיש עליו הסכמת אנשי שלומנו, בין ענניים ובין קראים, הוא שידיעת החובות נלקחת משלשה צדדים, והם לשון הכתוב וההיקש והסכמת הכלל (אלנץ ואלקיאס ואלאג'מאע)⁽³⁹⁾. וכן מדבר ר' ישועה בן יהודה על דברים האסורים "אם מן הכתוב ואם מן דרך ההיקש ואם מן הקיבוץ (= אג'מאע)⁽⁴⁰⁾. אבל אף על פי שקרקסאני מכריז על "הסכמת כל אנשי שלומנו" בענין שלשת המקורות האלה, לא נתמה על החפץ אם גם בזה, ביסוד היסודות, נמצא חילוקי דעות: "בני מקרא משכילי נ"ע נתחלפו באלה מדות התורה. הנהן סהל בן מצליח אבואלסרי הכללים על ארבעה דברים: בחכמת הדעת (= ראי), ובמשמע (= לשון הכתוב), ובהקש, ובעדה (= קיבוץ, אג'מאע) התורה מתבררה⁽⁴¹⁾... וסעיד בן יפת הלוי הכללים בג' דברים, במשמע, בהקש, ובעדה ולא בחכמת הדעת להתאזרה, כי אמר הדעת תאסור בדברים ותתיר בדברים והתורה אוסרת מה שיתיר שכל הדעת ומתרת מה שאוסרת החכמה בחכמתך... ויש מי שמודה בכתב ובקבוץ ולא יודה בהקש, וזה יוסף בן נח"⁽⁴²⁾.

ועתה בוא וראה: רמזים ברורים לשיטה זו של הקראים בקביעת ההלכה אנו מוצאים גם אצל בן-אשר ב"דקדוקי הטעמים":

1. דברי קבלה כדברי תורה. "סדר המקרא: תורה האשמרת הראשונה, קדמוניות⁽⁴³⁾ וסדורים כתורה, משנה תורה כתורה, סיום התורה כתורה, אמת. סדר הנביאים האשמרת התיכונה, שלום התורה⁽⁴⁴⁾ כמעמד התורה, ולמידים ממנו הוריה כתורה. משיבי נפשות צירי אמונה עומדים במגדל מעל לעם⁽⁴⁵⁾ כחוקת התורה וכל אחד ואחד דבר אמת בפיו ובעניניו, באשמרת התיכונה יושבים באמת. סדר הכתובים האשמרת האחרונה, קבלה של אמת וזכרון ראשונות"⁽⁴⁶⁾.

2. חיפוש. בן-אשר מסביר כמה עניינים תמוהים בכתיבת המקרא, כגון קרי ולא כתיב וכתיב ולא קרי, בדרך של דרש, ואחר כך הוא אומר: "ואם ישאל הדורש, מה טעם לזה שיהיו דברים סתומים ולא מגוללים והיה על דרך אחת? תשובתו, אילו היה המקרא כולו מגולה, לא היה שכר ולא כבוד ליגעים בו וללומדים ולמפרשים, וחלילה שיהיה און ועול, כי מרוב עונות נתפורו ישראל וספו חכמיהם ונסתלקה הנבואה, ונשארו מעט מהרבה

(38) הכוזרי ג' ל"ח. (39) קרקסאני הוצ' נימוי עמ' 348. (40) ספר העריות הוצ' מרקון עמ' 1.

(41) רמז לדבריו באגרתו, ל"ק לפינסקר עמ' 34.

(42) הדסי אשה"כ א"ב קס"ח וקס"ט, דף ס"ד ע"ד. — אבל אצל נסי בן נח אנו מוצאים את כל שלשת השרשים: "דעת התורה ועשות מצוותיה מתחלקת על ב' חלקים, אחד מהם מצוה שצוה אל שדי בתורה... והיא ברורה וגלויה... והשנית מצוה אפונה (= מופקפת) וסתורה, והיא מתחלקת על שני פנים. אחד מהם מצוות שזכר ואמר מעט מהרבה לחייבנו להקיש כמותם... והשנית מצוות דברים שאינם ברורים וגלויים ואין כמותם להקיש עליהם ואין אנחנו יודעים אותם אלא (כצ"ל) בהגדת אב לבן וראשון לאחרון (כצ"ל) שחייבים אנו ללכת אחרי המגידים ששני המריבים בהם מאמינים ולהם מצדיקים" (= הסכמה; ל"ק לפינסקר עמ' 11).

(43) סיפורי התורה שבספר בראשית.

(44) כך הוא קורא לספרי הנביאים על שם ההפטרה שנקראה "אשלמתא" (אלבוגן Gottesdienst

מהד"ב עמ' 175), והוא אומר על ספרי הנביאים שהם כמעמד התורה, כתורה שניתנה במעמד הר סיני.

(45) עיין נחמיה ח' ד"ה'. (46) דקה"ט עמ' 21.

וכאין עינים נגששה... (47) ואם יתן אדם דעתו במקרא ויכוין לבו לשמים ויחפש ויחקור, ימצא ולא יסתרו ממנו דברי תורה. אם יחקור ויחפש בדעה שלמה ולא יטה לשרירות (48) ולא יהיה אחרי רבים לרעות, ימצא ויגלו לו סתרי תורה במקרא ובפירוש ובענינים" (49).

3. היקש. "להודיע שכל הכתב והבטוי בענינו ובמשפטו והמוקש לכתב הקדש והנקוד והטעמים... כולם שבים לסדור הזה בבית קדש הקדשים והקדש וחצר אהל מועד" (50).

4. כתוב, דעה, קיבוץ. "תחלה הנחיל אל דברות עשרה / ועוד משפט ואזהרה / וגם קלה וחמורה / באר היטב מבוארה / על שלשה דרכים אמורה / רובם בדעה קשורה / ויפה ברורה / ומהם בצווי (51) אסורה / ומהם בעדה עצורה" (52).

ו. בן-אשר האב ושירת הגפן שלו

ענין שלש האשמורות של תורה נביאים וכתובים וש"שילום התורה (= הנביאים) כמעמד התורה ולמדים ממנו הורייה כתורה" נמצא בשינויים קלים כבר אצל אבי בן-אשר שלנו, ר' משה בן-אשר, בקולופון של כתר התורה המפורסם שכתבו במו ידיו בטבריה "לקץ שמונה מאות ועשרים ושבע שנים לחורבן הבית השני" (= 895) (53). בין שהוא עצמו חיבר את הדברים ובין שלקח אותם מן המוכן, ממה שמצא אצל סופר שקדמהו, הרי יש כאן עדות שגם בן-אשר האב היה קראי. כבנו. אבל אין זו העדות היחידה. ר' משה בן-אשר חיבר שיר יפה על "ישראל שנמשלו בגפן", וכמה וכמה ביטויים ומליצות שבאו באותו שיר אומרים דרשני. חלק גדול של השיר כבר ידוע בדפוס קרוב לשבעים שנה. הסופר שמואל

(47) "והיום בגלותינו עובדים לי"י כמצות אנשים מלומדה... כי אפסו הנביאים מישראל ועל כן היו ישראל כעורים ככתוב (ישעיה כ"ט') ויעצם את עיניהם, ועל כן אבדה דעת מישראל" (דניאל אלקומסי, JQR n. s. י"ב 277, ועיין מאן Texts ח"ב 13); "בזמן הנביאים, כשהיו חכמי ישראל רגילים ומחוכמים ורצים בשפת הקודש יודעים [אותה] כל צרכם, לא היתה המצוה נסתרת מעיניהם, אבל בזמן הגלות מרוב העוונות והיגונות אבדה החכמה ונסתתרה הבינה" (סהל בן מצליח, ליק לפינסקר עמ' 34). אבל יהודי רבני אומר: "ואף הקב"ה כרת ברית עם ישראל שלא תשתכח תורה שבע"פ מפייה ומפי זרעם עד סוף כל הדורות... ולפיכך קבע הקב"ה שתי ישיבות לישראל שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה... ונושאים ונותנים במלחמתה של תורה עד שמעמידין דבר על בוריו והלכה לאמתה" (תנחומא נח סי' ג'). וכן דרשו רז"ל על הפסוק (דברים ל"א כ"א) "וענתה השירה הזאת לפני לעד כי לא תשכח מפי זרעו: זו הבטחה טובה לישראל כי אין תורה משתכחת מהם" (פסיקתא זוטרתא נ"ד ע"א). ועיין בדברי רס"ג בגנוי קדם הוצ' לוין ח"ו (בדפוס) עמ' 17 ואילך. (48) "לא נפלאה היא ממך (דברים ל' י"א), כלם נכוחים למבין (משלי ח' ט'). ...באמרו שהתורה ברורה היא ולא נסתרת על כרחך רצה לומר שאם תחפש בחיפוש נכון שלא תתערב בו נטית הלב ואם תשתמש בהיקש לפי דרכו, תתגלנה לך אמיתות המצוות ולא ייטת ממך דבר" (קרקסאני הוצ' נימוי עמ' 128). (49) דקה"ט עמ' 53. (50) שם עמ' 2.

(51) הביטוי "מצוה" במשמעות לשון הכתוב נמצא אצל נסי בן נח, עיין בעמוד הקודם הערה 42.

(52) דקה"ט עמ' 10. — בחלק מן הראיות האלה כבר השתמש גריץ (MGWJ ל' 365 ואילך, די"י ח"ה מהד"ד עמ' 552) להוכיח קראיותו של בן-אשר, ודבריו עוררו פולמוס גדול שהשתתפו בו כמעט כל חכמי הדור, אלה מחייבים ואלה מזכים, אבל עיקרי הראיות לא הופרכו, ועיין בספרות הרשומה באנציקלופדיה יודאיקה ח"א עמ' 72.

(53) חלקו נתפרסם בפאקסימילי על ידי גוטהייל JQR י"ז 640/641, ועיין אבן ספיר ח"א דף י"ד ע"ב וח"ב דף קפ"ז ע"א. צילום של כל מה שנשאר מן הכתר שמור בספריה הלאומית בירושלים.

בן יעקב שכתב מחזור שלם של המקרא בשנת 1009 בקאהיר, העתיק אותו בסוף הספר יחד עם "דקדוקי הטעמים" של בן-אשר, ומשם הדפיסוהו הרכבי ושטראק ברשימתם לכ"י המקרא שבלינינגרד. אבל השיר שם אינו שלם. נמצאות בו עשרים ושתיים שורות ערוכות בסדר א"ב ועוד שורה אחת המתחילה באות ק, כנראה שריד אחרון של חתימת שם המחבר בצירוף מלת "חזק". אבל ידידי ד"ר מנחם זולאי הצליח לגלות בין צילומי כ"י הגניזה השמורים במכון לחקר השירה העברית בירושלים את המשכו של השיר ובו חתימת הפייטן: משה בן אש... (יותר לא נמצא, וחבל) (54). הואיל ותכנו של השיר עוסק בענייני טעמי מקרא ומסורת, אין כל ספק שיש לפנינו חיבורו של בעל המסורה ר' משה בן-אשר, אביו של ר' אהרן בן-אשר. לפני כל דיון בתכנו של השיר ובמסקנות שאפשר להסיק ממנו על דת מחברו, הנני להציג את גוף השיר לפני הקורא: (55)

זה הוא תפארת ישראל ותולדות הנביאים שישראל נמשלו בגפן ודליותיה

הם הנביאים ושרשיה הם האבות ויונקותיה הם החכמים מצדיקי הרבים

אֶתָּה נִטְעַמְתָּ (56) גִּפֶן שָׂרָקָה (57) / מְשַׁבְּחָה הִיְתָה מִכָּל־גִּפְנִים (58)

בְּמַגְדֵּל (59) דָּוִד הִיְתָה נְטוּעָה / וְאַרְז מִלְּבָנוֹן הִיְתָה בְּתוֹכָהּ

גִּפֶן יֵי שִׁבְטֵי יַעֲקֹב / וְאִישׁ יְהוּדָה נָטַע שְׁעָשׂוּעֵיו

דָּלִיּוֹת הִגְפָּן הֵם הַנְּבִיאִים / וּמַגְדֵּל דָּוִד הוּא הַר צִיּוֹן

5 הִיְתָה שְׁתוּלָה עַל־מִים רַבִּים / וּתְגִבָּה מְאֹד בֵּין הָעֵצִים

וְהִגְפָּן הָיָא כְּפִנָּה שְׂרָשִׁיָּה / וְעַל־מִים רַבִּים שְׂרָחָה קְצִירֶיהָ

זְמִירוֹת (60) הִגְפָּן תְּסִידֵי עוֹלָם / הֵם אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב

חֲכָמֵי הִגְפָּן נְבִיאֵי עוֹלָם / מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן (61) וּמִרְיָם אֲחֻחֹתָם

טָרְפֵי הִגְפָּן (62) יְהוֹשֻׁעַ וְכָלָב / וְשִׁבְעִים זָקֵנִים וְאַלְדָּד וּמִידָד

10 יִקְבִי הִגְפָּן הֵם שְׁנֵי מַזְבְּחוֹת / וְהַיִּכָּל וְדָבִיר לְפָנִים לְפָנֵי

כְּמִרְאָה חָתָן וְכַדְמוֹת כֶּזָּה / בֶּן עֲדָת יִשְׂרָאֵל נִגְשָׁה לְחוּרָב

לֹלְבֵי הִגְפָּן הִיְתָה שְׁמוּאֵל / אֶלְיָהוּ וְאַלְיָשָׁע יִשְׁעִיָּה וְיִרְמְיָה

מְבוֹעֵי הִגְפָּן הִיְתָה יְחִזְקָאל / וְהוֹשֻׁעַ וְיֹאֵל עָמוֹס וְגַם־עֲבֻדָּה

נְבִיאֵי חֲזוֹן יוֹנָה וּמִיכָה / בָּחוּם תְּבַקֹּק וְגַם־צַפְנִיָּה

15 סְמַדְרֵי הִגְפָּן חֲצִי וְכַרְיָה / וּמִלֵּאכִי וְגַם־אִישׁ תְּמָדוֹת

עֲנָבֵי הִגְפָּן הֵם בְּגִי (63) אֶהָרֶן / קְדוּשֵׁי יֵי מִשְׁרְתֵי אֶלְהֵינוּ

פְּרָחֵי הִגְפָּן הֵם בְּגִי לֵוִי / מְשׁוֹרְרִים כָּלָם בְּנֵעָם כְּנִירוֹתֵיהֶם

צִמְחֵי הִגְפָּן הֵם עוֹלָלִים / יוֹנְקֵי שָׂדִים אֲשֶׁר לֹא טָעְמוּ חֶטָּא

(54) אני מביע לד"ר זולאי את תודתי מקרב לב על שהעירני על השיר והרשני לפרסמו.

(55) אני מדפיס את השיר לפי מקורות אלה: 9 = מקרא כ"י סי' B 19a בספריה הציבורית בלינינגרד

לפי רשימת הרכבי ושטראק הנ"ל עמ' 270 (כולל את הכותרת ושורות 1–22, 30); ב"מ = כ"י בריטיש מוזיאום Or. 5557 I fol. 40b (שורות 1–11); ק = כ"י קימברידג' Univ. Coll. Or. 1080 Box V 1 (שורות 12–29).

ואולי שייכים ב"מ ו-ק לכ"י אחד. (56) 5: נתחה.

(57) ב"מ: טוריקה. (58) ב"מ: הגפנים. (59) ב"מ: כמגדל.

(60) ב"מ: זמירות. (61) 9: אהרן. (62) מכאן ועד "הגפן" בשורה הבאה נשמט ב"מ.

(63) מכאן ועד "בגני" בשורה הבאה נשמט ב-9.

קָנָה הָיָה סְמוּךְ לַגֶּפֶן / הוּא דָוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל
 20 רַבִּים רָשָׁעִים הָכָה דָּוִד / בְּאֶדּוֹם וּמוֹאָב בְּעֶמּוֹן וּפְלִשְׁתִּים
 שָׂרִישֵׁי הַגֶּפֶן יוֹאֵב וְאַבְיָשִׁי / וְעֶשְׂהָאֵל⁶⁴, וְעָשׂוּ כָלָם כְּגִבּוֹרֵתָם
 תְּמִימֵי הַגֶּפֶן הֵם וְקִנֵּי בְתִירָה / יוֹרְשֵׁי הַנְּבִיאִים יוֹדְעֵי בִינָה
 מֵיָם עֲמָקִים מִבְּעֵי חֵידוֹן / לִבָּם מִשְׁפִּיל חֲכָמָה כְּנַחַל נוֹבֶצֶה
 שֶׁעָשׂוּעִים הִתְקִינוּ טַעְמֵי מִקְרָא / בְּשׁוֹם שֶׁכָּל וְנִיב מִפָּרֶשׁ
 25 הִקִּיפוּ גֹדֶר לְתוֹרַת אֱלֹהֵינוּ / מִסְרוֹת סְדוּרוֹת לְוַהֲלִימָם פְּתִי
 כְּאֶמּוֹנֵתָם יִסְדּוּ פְרוֹשׁ מִקְרָא / כְּלוּלִים בְּמִצְוֹת בְּלִי לָסוֹר מִדְּרָךְ
 נִפְשָׁם נִתְּנוּ עַל־תּוֹרַת אֱלֹהֵינוּ / לְהַצְדִּיק [רַבִּים] לְהַגְדִּיל תּוֹרָה
 אֲפָפוּם צָרוֹת מִמֶּלְכֵי יוֹנִים / וְהַגְלוּם [וְנִפְצוּם] [לְנָא⁶⁵] וּבִנְיָתָהּ
 שִׁבְטֵי קְדוּשִׁים נִתְעוֹרְרוּ עֲלֵיהֶם / וְחָנְכוּ גֵרוֹת עַל־נִפְלָתָם

30 קָרַב יְשׁוּעָה וְתַמְלִיךְ⁶⁶ הַגֶּפֶן / וְתַעֲקֶר שָׂרֶשׁ כָּל־הַמַּמְלָכוֹת.

השיר יפה מאד, ומבחינת צחות לשונו ראוי הוא לתפוס מקום של כבוד בספרות הפיוט שלנו. אבל תמיחתי אם גם מצד תכנון אפשר למצוא לו סמוכין בחיבוריהם של הפייטנים הרבניים. נושא השיר, "ישראל שנמשלו לגפן", וכן כמה ממליצותיו לקוחים מן המקרא. ישעיה פרק ה' ויחזקאל פרק י"ז, אבל לאגדות חז"ל היפות על אותו נושא (חולין צ"ב ע"א) אין זכר כל שהוא – דבר שלא יתכן למשל אצל ינאי או קלירי או כל פייטן רבני אחר. המחבר מעביר לפנינו את גדולי ישראל מאברהם אבינו ועד החשמונאים, ואינו מזכיר לא את אנשי כנסת הגדולה ולא את שמעון הצדיק ולא את הווגות⁶⁷. אבל לעומת זה הוא מעלה ומרומם את בני בתירה^{66a} שלא שימשו את שמעיה ואבטליון וחלקו על הלל הזקן, שנוא נפשם של הקראים, למדרגת יורשי הנביאים ומייחס להם קביעת טעמי המקרא והמסורות, בניגוד לחז"ל שמייחסים פיסוק טעמים ומסורות לעזרא וסיעתו (גדרים ל"ז ע"ב). האם אין כאן אותה שיטה שאחזו בה הקראים מאז ומתמיד, היינו לבחור להם מתוך התלמוד דעות יחידים שאין הלכה כמותם, כדי לתלות עצמם בחכמים ראשונים?⁶⁸ כיון שלא רצו להודות שהם כת חדשה מקרוב באה שנפרדה מכלל האומה, ואדרבא טענו שהם הם יורשי התורה ואילו הרבניים הם כת שצצה בזמן מאוחר, צריכים היו להראות כיצד נשתלשלה ובאה לידם הקבלה "האמיתית" מידי הנביאים האחרונים ועד ענן. מהם

63a) משען, מלשון כסא וסמוכות שלו (שבת פ"ו מ"ח). 64) ל': ועשאל.

65) כאן יש נקב בדף, אבל שרידי אותיות "לג" ברורות.

66) ל' (לפי העתקת הרבני ושטראק): ותמלוך, אבל עיין ל"ק לפינסקר ח"א עמ' קכ"א בהערה.

66a) שורה 22. והוא נוקט לשון "וקני בתירה", כירושלמי (פסחים פ"ו ה"א). באמיחות הנוסח אין לפקפק, שכן הוא נמצא בשני המקורות ל ר-ק, ושניהם מקורות שונים ובלתי תלויים זה בזה, זה כתר תורה וזה אוסף פיוטים.

67) במדרש קדמון הדורש את הפסוק "גפן ממצרים תסיע" (תהלים פ' ט') בכמה וכמה פנים, נאמר:

"ד"א, מה הגפן הזאת נכנסת על כל מיסון ומיסון (= על כל מנה ומנה שבסעודה), כך ישראל הם יוצאין ובאין עם כל מלכות ומלכות. כיצד, חנניה וחביריו עם מלכות כשדיים עשויים גדולים, [בפרס] מרדכי גדול בפלטין

כמו שנאמר כי האיש מרדכי הולך וגדול (אסתר ט' ד'), ביון שמעון הצדיק שהיה מלך יון רואה אותו

ומשתחוה לו, באדום משפחת הלל. הוי, גפן ממצרים תסיע" (גנוזי שעכטער ח"א עמ' 91).

68) עיין מש"ב פראנקל באנציקלופדיה של ארש וגרובר ח"ב כרך ל"ג עמ' 12, ווייס דודו"ד ח"ד עמ' 85.

שנתלו לשם זה בשמאי הזקן, אף הוא בר-פלוגתא של הלל, ואמרו עליו שהוא מסר את הקבלה האמיתית לבעלי מקרא⁶⁹, ומהם שהקדימו עד שמעון בן שטח וחילקו את הזוגות האחרונים לשנים, ויצרו כך שתי שלשלאות-קבלה מקבילות, אחת קראית ואחת רבנית: "ובזמניהם רצה שמעון בן שטח להרוס הרשום בכתב אמת (= בתורה) איילולי יהודה בן טבאי שעמד בפרץ ונתברר הדת האמת, דת בני מקרא יצע", ונתחזק ונתקיים לאמתתו, כמו שהיה מקדמת דנא, בראיות ברורות שהביא ר' יהודה בן טבאי לחזק האמת, והוא הכריחם בעיונו ובטענותיו והשיב האמת על מקומה. ויהודה מסרה לשמעיה ואבטליון, ואבטליון מסרה לרב הלל, ורב הלל מסרה לבעלי הקבלה (= הרבניים) כאשר קבל מרבו [ורבו] משמעון בן שטח, ושמעיה מסרה לרב שמאי, ורב שמאי הזקן הנכבד והחסיד מסרה לבעלי מקרא⁷⁰. עוד יותר מקדים את הפילוג קרקסאני, וא"ה דבריו: "אחרי השומרונים הופיעו ראשי העדה, והם הרבניים, וזה היה בזמן בית שני. והראשון הנזכר מהם בשם הוא שמעון שהם קוראים לו שמעון הצדיק, והם טוענים שהיה משיירי כנסת הגדולה. וא"ה שהם קוראים אנשי כנסת הגדולה, עליהם הם אומרים שהיו בדור עזרא ונחמיה"⁷¹. ובצורה כוללת אומר בעל "חלוק הקראים והרבנים": "וראשונים אנחנו מהם (מן הרבניים), וממנו היו נרמזין ירושלמיין ושמותין וצדוקין ובייתוסין, קושיותיהן מן דברינו נרמזין"⁷². כלומר, דברים שתלמוד ירושלמי חולק בהם על תלמוד בבלי, וכן דבריהם של בית שמאי נגד בית הלל וטענותיהם של הצדוקים נגד הפרושים, כל אלה נובעים ממקור המסורת הקראית "הקדומה".

כאן, בשירו של ר' משה בן-אשר, 'אנו מוצאים את הנסיון לתלות את שלשלת הקבלה הקראית בבני בתירה, ואולי גם כאן משום שדין הרבנים אינו פוסק הלכה כמותם. נראה שהקראים חשבו את עצמם קרובים ביותר לבני בתירה על שום שראו אותם מחמירים בהלכות שבת. בני בתירה לא ידעו אם פסח דוחה שבת (פסחים ס"ו ע"א), ורצו לדון אם גם ביבנה תוקעין שופר בראש השנה שחל בשבת (ר"ה כ"ט ע"ב). וחומרה יתירה בשבת הרי היא אחד מיסודי היסודות של הקראות. ובאמת מצאנו שדעת ענן היא שאין פסח דוחה שבת: "אני אומר כי דין הפסח כדין הקדשים... ואם חל וקרה ערב הפסח בערב שבת, אסור לשחוט הפסח וחגיגה באותו הלילה, כמו שאסור לשחוט בקדשים"⁷³. ומישויה העוכברי מפליג עוד יותר ואומר שאפילו תמיד אינו דוחה שבת: "בשבת אינו מותר להקריב קרבן כלל, ומאמר הכתוב: עולת שבת בשבתו (במדבר כ"ח י') פירושו: לשבתו, היינו שיקריב לפני השבת בשביל השבת"⁷⁴.

כדאי להעיר גם על הביטוי "החכמים מצדיקי רבים", שמשתמש בו ר' משה בן-אשר בכותרת השיר, וכן בגוף השיר שורה 27: "להצדיק רבים להגדיל תורה". ביטויים אלה משמשים אצל הקראים כינויים ותארים לחכמיהם. יפת בן עלי בפירושו לס' ישעיה קורא לחכמי הקראים "משכילי עם מצדיקי רבים", אשר עמהם ידיעת התורה והם מלמדים אותה ואינם נוטלים שכר⁷⁵. וכן בפירושו לשיר השירים: "ומצדיקי הרבים

(69) יפת בן סעיר בל"ק לפינסקר ח"ב עמ' 186 בהערה.

(70) יפת בן צעיר, מובא בדד מרדכי דף י"א ע"א; אליהו בשייצי בהקדמת ספרו אדרת אליהו, ועוד.

ועיין מש"כ פונאנסקי במבואו לס' זכר צדיקים עמ' 33 ואילך.

(71) הוצ' נימיו עמ' 11. (72) ל"ק לפינסקר ח"ב עמ' 101.

(73) הרמב"ם, זכרון לראשונים ח"ח עמ' 72.

(74) קרקסאני הוצ' נימיו עמ' 58.

(75) מובא אצל גויבואר, Aus der Pet. Bibl. עמ' 112.

הם המשכילים, ונקראו מצדיקים משום שהם מלמדים לישראל ומחזירים אותם למוטב, כמו שנאמר על המשכיל (ישע' נ"ג י"א) בדעתי יצדיק צדיק עבדי לרבים" (76). לשורות 24–26 שבשיר כולן כדאי להשוות דברי ר' משה בן-אשר בקולופון שלו למחזור עשרים וארבעה שכתב, וכבר נזכר בתחילת פרק זה: "עדת נביאים בחורי י"י קדושי אלהינו המבינים כל נסתרות והמשפירים סוד חכמה אילי הצדק אנשי אמנה לא כיחדו דבר ממה שניתן להם ולא הוסיפו מאמר על מה שנמסר להם והעצימו והגדילו המקרא עשרים וארבעה ספרים וייסדום באמונתם בטעמי שכל בפירוש דיבור בחיך מתוק ביופי מאמר" (77). ואף הביטוי "אילי הצדק" משמש לפית בן עלי כינוי לחכמי הקראים, עיין בפירוש שיר השירים הנ"ל עמ' ה' ("משכילי עם מצדיקי הרבים אילי הצדק, אשר על ידם תיגלה ישועת ישראל ומלכות צמח"), עמ' ל"ב ("וקול התור, רומז בזה אל אילי הצדק אבלי ציון, הבאים מן הגולה לארץ ישראל ומייחדים נפשם למדע ולבקש תפילה ותחנונים"), עמ' נ"ה, פ"ב ועוד. כינויים וביטויים אלה מקורם כנראה בשירי "תרבות צדוק ובייתוס שנתחברו עם ענן", כדרך שאנו קוראים בספר צדוקים שפירסם שכטר: (78) "ובני צדוק הם בחירי ישראל... ויצדיקו צדיק וירשיעו רשע וכל הבאים אחריהם לעשות כפירוש התורה אשר התוסרו" (79) בו הראשונים עד שלום הקץ וכו". ועוד יש בו באותו ספר כמה תארים וכינויים, כגון "יודעי צדק" ו"מורה צדק", שכולם לשון נופל על לשון שמו של צדוק, שאליה נתייחסה הכת.

ז. מתי חיבר רב סעדיה את "אשא משלי"?

בשרידים שנתגלו עד עתה מ"אשא משלי", אין שום רמז לזמן חיבורו של פיוט פולמוסי זה. אבל כיון שנתברר לנו שהוא ערוך נגד ר' אהרן בן-אשר איש טבריא, קרוב מאד להניח שרב סעדיה חיברו בימי שבתו בארץ ישראל (915–921) (80), וביתר דיוק בהיותו בטבריא לומד תורה מפי רבו אבו כת'יר יחיי בן זכריא אלכאתב (=הסופר) (81). תאריך זה יתאשר לנו גם מצד אחר אם תתאמת ההשערה ששיערתני למעלה (82) שהחרוז המובא בשם רס"ג בתשובות דונש עליו (83) וזה לשונו:

פִּרְקָתָּ וְהָבָה יִיְהִלֵּם / וְרֵאמֹת וְכִדְלֹר וְאַחֲלֵם / תְּחַבֵּרֵת צֶדֶק תְּקַדֹּשֶׁה

לקוח אף הוא מ"אשא משלי", כפי שמעידים עליו המבנה והחריזה. חרוז זה אי אפשר שכתבו רס"ג לאחר שנת 921, שכן מובע בו יחס של כבוד והערצה מצד רב סעדיה גאון לחבורת הסנהדרין בארץ ישראל, שבימים ההם עמד בראשה ר' אהרן בן-מאיר, יחס שאין להעלותו על הדעת כלל לאחר שפרצה מחלוקת-הלוח המפורסמת ביניהם. בהמשכה

(76) הוצ' Bargès עמ' פ"ה, וכן שם עמ' ה', כ"ח ועוד.

(77) עיין עמ' 42 הערה 53.

(78) Fragments of a Zadokite work עמ' 4, כנודע, נתגלה הספר בגניזת מצרים, והיה ידוע

לקראים, עיין מש"כ הרכבי אצל גריין ח"ה מהד"ד עמ' 475.

(79) אולי צ"ל: התוסדו, ועיין בשירו של ר' משה בן-אשר שלפנינו, שורה 26.

(80) מאלטר, חיי רס"ג עמ' 56.

(81) עיין עליו מאלטר שם עמ' 32 ואילך והרכבי בלוח אחיאסף ב' 279. לפי מה שמוכח שם בשם

מסעודי חיבר אבו כת'יר פירושים ותרגום ערבי לכתבי הקודש, ולא נודע מהם עד עתה כלום. אבל ברשימת ספרים מן הגניזה שנתפרסמה על ידי אסף בקרית ספר י"ח 275 נאמר: "גזו תפסיר איוב לאבי

כביר", ושתי המלים האחרונות מטושטשות בכה"י, ואולי צ"ל: לאבי כת'יר.

(82) תרביץ י"ד עמ' 164. (83) הוצ' שרטת עמ' 23 סי' 87.

של אותה מחלוקת כתב בן-מאיר על רס"ג דברי גנאי כגון: "סעיד בן אלפיומי וחבריו הוידונים / המצרים והמינים"⁸⁴, ורבים כמותם שאין כדאי להזכירם, ובאותם הימים וודאי לא היה רס"ג קורא לחבורת הסנהדרין של בן-מאיר "חבורת צדק הקדושה" ולא היה מדמה את יקרת ערכה ל"ברקת וזהב ויהלום וראמות וכדכד ואחלום".

את הכינוי "חבורת הצדק הקדושה" לישיבת ארץ ישראל אנו מוצאים ב"שאלות עתיקות", שכבר נעזרנו בהן כמה פעמים להבנת "אשא משלי". מחברן של השאלות הללו לא הסתפק בגינוי הקראים שכל עיונם במקרא אינו אלא לדברים חיצוניים בלבד ואילו הבנה מעמיקה בתכנם של כתבי הקודש נעדרת מהם, אלא רצה גם להפליג בשבח הרבנים מתנגדיהם. הלא כה דבריו:

תאמר: מִצָּאנוּ חֻקֵּה פִלְיָה / וְאִין מִי יַעֲמֵד [וְנִגְדְנוּ] בְּחֻמֵּי גֶרֶן עֲגִלָּה / חֲבוּרַת הַצֶּדֶק הַקְּדוּשָׁה שׁוֹקְדִים עַל-דִּלְתוֹת תְּלִמּוּד וּמִשְׁנָה / אֲשֶׁר חֻכְמָתָם כְּמֶרְחֵבֵי יָם יִשְׁנָה / וּבִמְקָרָא לֹא יִסְפְּנוּ דַעְתָּם לְכֻנָּה / כִּי בְלִבָּם חֲרוּשָׁה

רָאם קִרְנֵי בְּהֶם יִנָּח לָצִים / אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּאַרְבַּע פְּנוֹת נְפֻצִים / גְּזוּרְתֵּי וְדִתֵּי יִצְאוּ אֲצִים נְחוּצִים / גְּאוֹן יַעֲקֹב אֶבֶן הָרֹאשָׁה

קֶרֶן שֶׁבַע עֵינִים עַל-אֶבֶן אַחַת חֻקוֹקִים / שִׁבְעָה הַחֲבֵרִים מִשְׁפִּילֵי דְבָרִים עֲתִיקִים / שִׁבְעָה אֵלֶּה עֵינֵי יִי מְשׁוּטָטוֹת בְּכָל-הָאָרְקִים / לְלַמֵּד בְּיִשְׂרָאֵל מִשְׁפָּטִים וְחֻקִּים / וְתוֹרַת מִשָּׁה צִוָּה לָנוּ מוֹרְשָׁה

צִפִּירַת מְנוּרַת זָהָב וְעַל-רֹאשָׁה גָּלָה / וְעֲלֶיהָ שִׁבְעָה נִרוֹת וּשְׁנֵי בְנֵי הַיִּצְהָר מִימִינָהּ הָעֹמְדִים עַל-אֲדוֹן כָּל-הָאָרֶץ כָּלָה / הוּא אֵב בֵּית דִּין מִימִין הַגְּאוֹן וְהַשְּׁלִישִׁי מִשְׁמָאלוֹ לְתַהֲלָה / וְשִׁבְעָה רוּעִים וּשְׁמוֹנָה נְסִיכִים חֲבוּרַת הַצֶּדֶק הַכְּלוּלָה / הַמְּלַמְּדִים בְּיִשְׂרָאֵל תּוֹרָה מִפְּרֹשָׁה

פָּנוּ וְרָאוּ אֶזְ הַבְּדִיל בֵּינָם הַנִּקְנִים / לְהַבְדִּיל מִקֶּהֱ יִי כָל-סְרָבִים וְסִפּוּנִים / וְכָל-הַמְּמָרִים וְלְתוֹרָתָם שְׁמַע מְאֻנִּים / מְחוּץ לַעֲדַת יִי מוֹשְׁבָם כְּמִצְרַעִים וּבְעֲלֵי שְׁחִינִים / וְלֹא יִכְתְּבוּ בִּכְתָב בֵּית יִשְׂרָאֵל הַחֲרוּשָׁה⁸⁵.

הרי ש"חבורת הצדק הקדושה" או "חבורת הצדק הכלולה" אינה אלא חבורת הסנהדרין, "חכמי גורן עגולה", שמצודתם פרוסה על כל העולם ובידם להחריש ולנדות כל הממרים את פיהם. בראש החבורה עומד ראש הישיבה "גאון יעקב", אב בית דין מימינו ו"השלישי" משמאלו, ונוסף להם שאר שבעת החבירים, "החבר הרביעי", "החמישי" וכו' — כינויים ותארים הידועים לנו יפה מישיבת ארץ ישראל בירושלים או ברמלה, "חבורת א קדישתא די בארעא דישראל".

שירו של הפייטן האלמוני סובב אפוא על שני הצירים של לעג לאויב ותהילה לאוהב, הידועים לנו היטב מן השירה הערבית, שגם בה שימשו היתול ושבח ("הגיא ומדיח") נשק-תעמולה חריף בפולמוסים הפוליטיים והדתיים המרובים שבין השבטים והשושלות, המפלגות והכיתות. וגם חבורת הסנהדרין שבא"י היתה מוכרחה להיזקק לנשק זה, כיון שמצבה היה דחוק מאד מכמה בחינות. מלחמה כבדה היתה לה מחוץ ומבית. מחוץ — להגן על סמכותה והשפעתה בגולה בהתחרות עם הישיבות שבבבל, אף על פי שהמשורר בהפרזתו הפיוטית נוטה לייחס לה שלטון "בכל הארקים". ומבית — נגד כחן הרב של קהילות הקראים החזקות בימים ההם בארץ ישראל, שמנהיגיהן היו מקורבים למלכות והציקו לקהילות הרבניים מאד מאד, כפי שמצאנו לבן-מאיר מתאונן על "צרות רבות ורעות

(84) ספר היובל לסוקלוב עמ' 70.

(85) JQR י"ג 364/365. ועיין מש"כ מאן JieP ח"א 274.

וחבישת בית האסורים ועינוי הכבל ומלקות עד לצאת הנפש [וכסף] הכפורים (=שלומי כופר) ראשונה ושניה מתחת יד בני ענן השונאים, והרי פעם אחת הגיעו הדברים לידי כך שאחד מאבות אבותיו של בן-מאיר, ר' מוסי, "נהרג בעזרה מתחת יד זרע ענן", ואת אביו זקנו ר' מאיר ואת אביו ר' משה "ביקשו השונאים להרגו, ועשה שדי למען שמו" (86) והצילם. מעניין אפוא לראות שהיה זמן וגם רב סעדיה גאון מוכן היה לתת את ידו לשיבת בן-מאיר ולעזור לה במלחמת-תעמולה נגד הקראים ו"בתשובות חרוזי לרשעים הזכיר החכמים לשבח". וההקבלה שבין "שאלות עתיקות" ובין "אשא משלי" תהיה עוד יותר שלימה אם תתאמת השערתי בנוגע לחרוז הנ"ל: כאן וכאן הגיעו המחברים לשבח "חבורת הצדק הקדושה" באותו פרק, בחרוזי "שה" (87).

אבל יש עוד מקבילה שלישית, וגם היא רבת עניין. ראינו למעלה שבין שבחיה של ישיבת ארץ ישראל מונה בעל "שאלות עתיקות" גם את זה שבכחם "להבדיל מקהל יי כל סרבים וסלונים / וכל הממרים ולתורתם שמוע מאנים / מחוץ לעדת יי מושבם כמצורעים ובעלי שחינים", היינו לדנות ולהחרים ולהוציא מכלל ישראל. על מעשה-נידוי אחד כזה ואופן התרתו נשתמר לנו סיפור יפה ב"מגילת אחימעץ" (88), וכדאי לחזור ולספרו. היה מעשה ולעיר וינוסה שבאיטליה הדרומית נזדמן חכם מארץ ישראל, "מבין וידוע בתורת אל ומשכיל באמון שעשועים", ובכל שבת היה "עושה דרשה" בבית הכנסת. הוא היה דורש בלשון הקודש, והפייטן ר' סילנו, איש וינוסה, שימש לו תורגמן והיה מפרש את הדרשה בלשון המדינה. יום אחד אירע מאורע מבדח בעיר. בערב שבת, יום השוק, באו האכרים בעגלות מן הכפרים למכור את סחורתם, ונפלה קטטה בינם לבין אנשי העיר, שהגיעה לידי תגרת ידים. נראה הדבר שיד העירוניים היתה על התחטות, וכשראו הנשים את בעליהן ברע, יצאו מביתהן ובידיהן "העצים הארוכים / אשר התנור מחככים / ומן האש מחורכים" והכריעו את הקרב לטובת אנשי העיר. בו ביום קיבל ר' סילנו את הדרשה מידי החכם הירושלמי, כנראה כדי להתכונן למעשה התרגום שלו. נכנסה רוח ליצנות בלב ר' סילנו, והוא מחק מן הדרשה שתי שורות ורשם במקומן את החרוז הזה:

בָּאוּ הָאֲנָשִׁים בְּקָרוֹן / וַיֵּצְאוּ הַנָּשִׁים מִפּוֹרְנוֹן / וְהָיוּ הָאֲנָשִׁים בְּפוֹרְקוֹן (89).

"וביום השבת בהגיע החכם באותם המלים / החסים לשונו ומלתו האלים / והביט האותיות והבין וסבר / ועליהם פעם ופעמיים עבר / ולפי תומו קרא / והדברים שמצא כתובים הורה". מיד פרץ ר' סילנו בצחוק ופנה לכל הנאספים בבית הכנסת: "שמעו שהרב דורש לכם / המריבה שאתמול נעשתה ביניכם / כשהיכו הנשים / את האנשים / והיכום בעצי התנורים / והבריחום מכל עברים". עכשיו הבין החכם הירושלמי איזה פח טמן לו ר' סילנו. "נתכרכמו פניו והלבין / ועלה אל החברים / אשר בישיבה סבורים" (=חברי הסנהדרין שבא") וסיפר להם מה שאירע לו. "החברים נתעצבו כולם בעצבון / ודאגו ביגון ובדאבון / וברכו (לשון סגי נהור לאלה וחרם) לר' סילנו הנבון / ועמד בנידויו ימים ושנים".

והנה כיצד זכה ר' סילנו להתרת נידויו. אחד מתושבי וינוסה היה החסיד ר' אחימעץ

(86) JQR n. s. ה' 555.

(87) אין ספק בעיני ש"שאלות עתיקות" קדמו ל"אשא משלי". בשני השירים המבנה דומה: כ"ב אלפאכיתות (ב"שאלות עתיקות" גם תשר"קים) שבסופן חרוזי אה, בה, גה וכו', אלא שמבנה "אשא משלי" מסובך יותר על ידי הוספת שורות בכל א"ב וכדומה, ו"פשוט פשוט קודם".

(88) סדר החכמים לניבואר ח"ב עמ' 114/115.

(89) פורנון, מלשון פורני (פסחים ל"א ע"ב ועוד), תנור. פורקון, מל"ר furca, מגרפה.

(לֹא בַעַל הַ"מְגִלָּה", שְׁחִי בַמָּאָה הִיא, אֲלֵא בֶן-שְׁמוֹ שְׁקֵדָם לֹא כְּמֵאֲתִים שָׁנָה, שֶׁכֵּן הַמַּעֲשֶׂה אִירַע בִּימֵי מֶלֶךְ בִּיצְנֶץ בְּאִסְרֵיָאֵו הָרָאשׁוֹן שְׁמֶלֶךְ 867—886), וְר' אַחִימַעֲץ זֶה עָלָה שְׁלֹשׁ פַּעֲמִים לְיִרוּשָׁלַיִם בְּנִדְרִים "וּבְכָל פַּעַם עָלִיתָו / מָאָה זֵהוּבִים הוֹלִיךְ אֹתוֹ / שֶׁכֵּן הִיְתָה נִדְבָתוֹ / פָּנֵי צוֹר יִשׁוּעָתוֹ / לְהִיטִיב לְעוֹסְקֵי בְּתוֹרָתוֹ (= חֲבָרֵי הִישִׁיבָה) / וְלֹאֲבִילֵי זָבוֹל תִּפְאָרְתוֹ" (= "אֲבִילֵי צִיּוֹן"). פַּעַם אַחַת הִגִּיעַ לְיִרוּשָׁלַיִם בְּעֶשְׂרֵת יָמֵי תְּשׁוּבָה, וּבִיקְשׁוּ מִמֶּנּוּ הַחֲבִירִים וְרָאשׁ הִישִׁיבָה לְיִרְדַּל פָּנָיו הַתִּיבָה וְלִהְגִיד אֶת הַסְּלִיחוֹת. בִּימֵים הָהֵם הִיָּה הַש"ץ מְסִדֵּיר אֶת הַפִּיּוּטִים וְהַסְּלִיחוֹת כְּפִי רָאוֹת עֵינָיו, וְר' אַחִימַעֲץ בַּחֲפָצוֹ לְהִיטִיב לֹר' סִילְנֹו הַמְּנוּדָה אָמַר בֵּין הַשָּׂאֵר סִלְיָהָ אַחַת שֶׁמִּחְבְּרָה הִיָּה ר' סִילְנֹו וְשֶׁהִתְחִלָּה בַּמִּלִּים "אָלָה וְכַחַשׁ / וְרָצוֹחַ וְנֶחֱשׁ"⁹⁰. בְּאוֹתָהּ סִלְיָהָ יֵשׁ חֲרוּז וְזֶה לְשׁוֹנוֹ:

זְכוּ קְדָמוֹנִים / וְנִחְלֹו מִטְּמוֹנִים / גָּרְמוּ חֲמָנִים / וְנִהְרְסוּ אֲרָמוֹנִים,

כְּלוֹמַר, אֲבוֹתֵינוּ הַקְּדָמוֹנִים עָשׂוּ צָדָקָה וְהִנְחִילִם ה' אוֹצְרוֹת, אֲבָל מִשְׁקַלְקְלוֹ וְעִבְדוֹ לֹאֲלֵהִים אַחֲרִים, עָנְשָׁם ה' וְהַחְרִיב אֶת בֵּית מִקְדָּשָׁם. הַתַּחֲכֵם ר' אַחִימַעֲץ וְהַחֲלִיף "קְדָמוֹנִים" בִּ"רַבְנִים" וְ"חֲמָנִים" בִּ"הַמִּינִים" וְקָרָא אֶת הַחֲרוּז כֵּךְ:

זְכוּ רַבָּנִים / וְנִחְלֹו מִטְּמוֹנִים / גָּרְמוּ הַמִּינִים / וְנִהְרְסוּ אֲרָמוֹנִים,

וְאֵין סִפֵּק שֶׁבִּ"הַמִּינִים", שֶׁהַעֲמִידָם מוֹלֵ "רַבְנִים", הִיְתָה כּוֹוֹנָתוֹ לְקָרָאִים.

כַּשֶּׁהַשְּׁלִים ר' אַחִימַעֲץ אֶת תְּפִילָּתוֹ, הִקִּיפּוּהוּ בַּשְּׂאֵלֹת: "מִי הִיָּה פָּה הַמַּחֲבֵב / שֶׁהַחֲכָמִים כָּל כֵּךְ חִיבֵב (= הָאֵהִיב) / וּמִי הִיָּה פָּה הַקְּדוּשָׁה / שֶׁכֵּךְ עָשָׂה תְּפִילָּה בְּקְדוּשָׁה / שֶׁאֵי הָב וְעִילָּה הַרְבָּנִים / וְרִיחֵק וְתִיעֵב הַמִּינִים?" הַשִּׁיב לָהֶם: "הוּא ר' סִילְנֹו הַפָּה הַחֲבִיבָה / אֲשֶׁר בִּינִיכֶם הוּא לְתוֹעֵבָה". מִיד "עָמְדוּ כּוֹלֵם עַל רַגְלֵיהֶם / וְהִתִּירוּ הַחֶרֶם וְהַנִּידוּי אֲשֶׁר שְׁמוֹ לֹא בִּפְיָהֶם / וְשְׁמוֹ לֹא בִּרְכָה גְּדוֹלָה וְאֵרוּכָה / סְדוּרָה וְעֵרוּכָה / וְעָנוּ בִּיחָד כּוֹלֵם: / מְבוֹרֵךְ יִהְיֶה ר' סִילְנֹו לְעוֹלָם".

מִכָּאֵן אָנוּ לְמַדִּים גַּם כֵּן כִּמָּה הַחֲשִׁיבּוֹ וְהוֹקִירוֹ חֲכָמֵי יִרוּשָׁלַיִם חִיבוּרֵי-פּוֹלֵמוֹס נֶגֶד הַקָּרָאִים מְסוּגֵם שֶׁל "שְׂאֵלֹת עֲתִיקוֹת" וְ"אֲשָׁא מִשְׁלִי" וְכִמָּה נַחוּצָה הִיְתָה לָהֶם עֲזָרָה סְפָרוֹתִית זֹו, וְאֵם נִתְפַּעֲלוּ מִחֲרוּז אַחַד כֵּךְ, מִפִּיּוּט שְׁלֵם בַּעַל כִּמָּה פִּרְקִים אֲרוּכִים עַל אַחַת כִּמָּה וְכִמָּה. וְהִרִי דוּקָא רַב סְעִידָה צָרִיךְ הִיָּה לְהִירָאוֹת לָהֶם מִכֹּשֶׁר בִּיטוֹר לָאוֹתָהּ מִלֵּאכָה, לְאַחֵר שֶׁכִּבֵּר קֵדָם לֹא חִיבוּר "כְּתָאב אֲלֵרֵד עָלֶי עֲנֵן" בִּשְׁנַת 905. בִּ"אֲשָׁא מִשְׁלִי" (אֵם הַחֲרוּז "בִּרְקַת וְכוּ") הוּא חֲלֵק מִמֶּנּוּ) עֲדִיין אָנוּ מוֹצֵאִים אֶת רַס"ג בִּיחֲסִים טוֹבִים מְאֹד עִם יִשִּׁיבַת יִרוּשָׁלַיִם, וּמִי יוֹדֵעַ מָה הָיוּ פָּנֵי הַדְּבָרִים אֲלֵמֵלָא אוֹתָהּ מְרִיבַת-הָעִיבוּר.

עַל כָּל פָּנִים נִרְאָה לִי קָרוֹב מְאֹד לְהַגְבִּיל אֶת זְמַן חִיבוּרוֹ שֶׁל "אֲשָׁא מִשְׁלִי" = "תְּשׁוּבוֹת רַס"ג עַל בֶּן-אֲשֶׁר" בֵּין שְׁנוֹת 915—921.

90) הַפִּיּוּט עֲצָמוֹ נִתְגַּלָּה בִּינְתִיִּים וְנִתְפָּרְסָם עַל יְדֵי מֶרְקוֹס בִּ"Proceedings" שֶׁל הָאֲקָדִימִיָּה הָאֲמֵרִיקָאִית לַחֲכֵמַת יִשְׂרָאֵל שָׁנָה ה' ע"מ' 88, וְעִי"ש ע"מ' 87 בִּירוֹר חִילוּפֵי הַמִּלִּים, וְכִבֵּר עֲמַד עַל כֵּךְ בְּרָאדִי עוֹד לִפְנֵי גִילוֹי הַפִּיּוּט בִּ"ZfHB" ב' 163.